

AGÂRBICEANU AND JEWISH CONDITION

Mircea A. Diaconu, Prof. PhD, "Ștefan cel Mare" University of Suceava

Abstract: The present study investigates Agârbiceanu's writings about the condition of the Jews in the Romania of the late 19th and early 20th centuries. The analyzed writings were published by the Romanian author in editions that were issued before 1911, while later editions, printed mainly during the Communist regime, excluded these texts. This is why these writings are rather unknown to most literary critics and anthropologists.

The aim of our research is twofold: to interrogate Agârbiceanu's critical reception, focusing on E. Lovinescu' and G. Călinescu' concept of aesthetic autonomy, but also to discuss the problematic status of this author's editions, considering the last one, released in 2014.

Keywords: *Jewish condition, Ion Agârbiceanu, aesthetic autonomy, G. Călinescu, E. Lovinescu*

Tema supusă atenției este relevantă deopotrivă pentru istoria și critica literară, dar și pentru studiul mentalităților ori pentru antropologie. Agârbiceanu publică mai multe texte sale cu problematică evreiască, necunoscute uneori nici specialiștilor, în volumele de schițe și povestiri din tinerețe. Chiar dacă în cărțile publicate după 1911, astfel de texte nu mai apar, când reeditează între războaie volumele tinereții, scrierile respective se păstrează, unele dintre ele suportând mici modificări. Ulterior, după al doilea război mondial, diferitele ediții trec sub tăcere astfel de texte. Ele vor fi publicate, însă, în ultima ediție, Ion Agârbiceanu, *Opere*, I-II, Academia Română, Fundația Națională pentru Artă și Știință, seria *Opere Fundamentale*, Ediție îngrijită, tabel cronologic, notă asupra ediției, bibliografie, note și comentarii de Ilie Rad, Studiu introductiv de Eugen Simion, București, 2014.

Analiza imaginii despre evreu din opera lui Agârbiceanu poate constitui o temă distinctă, cu atât mai mult cu cât în studiul lui Andrei Oișteanu pe această temă (*Imaginea evreului în cultura română*, Humanitas, Ediția I, 2001; ediția a III-a, 2012), scrierile lui Agârbiceanu nu sînt invocate. Să nu le fi cunoscut Andrei Oișteanu? Să i se fi părut atât de tari încît nu mai puteau sluji analizei sale pe orizontală?! În fond, studiul lui, de imagologie și de istorie a mentalităților, nu dorește să cadă în capcana abordărilor ideologice. Or, povestirile lui Agârbiceanu au o puternică încărcătură ideologică. Oricum, oferă din acest punct de vedere un bogat material, căci „jidantul” apare în multe din scrierile din această epocă ale scriitorului transilvănean. Să emitem ipoteza că, după articolele lui Lovinescu din 1906 și 1909, Agârbiceanu va fi făcut el însuși un pas înapoi, înțelegînd poate că există o componenta inestetică chiar a conținuturilor?

În introducere, vom supune atenției felul cum îl citesc pe Agârbiceanu Călinescu și Lovinescu, mai ales pentru că acesta din urmă supune atenției chiar tema evreiască din opera prozatorului.

Una dintre afirmațiile devenite emblematice pentru interpretarea lui Agârbiceanu, reluată în enciclopedii și dicționare și la care, explicit sau implicit, critica literară se raportează adesea, este aceea a lui Călinescu: „El (Agârbiceanu, n.n.) zugrăvește mai cu seamă intelectualitatea satelor de peste munți, compusă din preoți, notari, doctori. Stilul e potrivit materiei fără culoare lexicală deosebită, curent și din ce în ce mai îndemînat, excepție făcînd, în scrierile de la început, limba de oraș, prea stîngaci ardeleană. La Agârbiceanu, discutarea problemelor morale formează ținta nuvelei și a romanului, și dacă ceva merită aprobarea neșovăitoare este tactul desăvîrșit cu care acest prelat știe să facă operă

educativă, ocolind predica anostă. Teza morală e absorbită în fapte, obiectivată, și singura atitudine pe care și-o îngăduie autorul e de a face simpatică virtutea”. Este o afirmație pe care o preiau majoritatea criticilor care analizează și discută opera lui Agârbiceanu, de la Const. Ciopraga la Răzvan Voncu, să spunem, considerată adesea literă de lege.

Totuși, opinia lui Călinescu, nu neapărat favorabilă (o analiză atentă în acest sens face Cornel Regman în *Demonii lui Agârbiceanu*), e declanșată de cuvintele lui Lovinescu, critica acerb al sămănătorismului, pe care Agârbiceanu l-ar fi ilustrat în maniera cea mai elocventă. Pentru Lovinescu, teza morală din scrierile lui Agârbiceanu n-ar fi fost deloc absorbită în fapte, obiectivată Dimpotrivă. Discutat sub genericul „Sămănătorismul ardelean”, Lovinescu începea prezentarea despre Agârbiceanu – deja în 1911 – vorbind despre identitatea fatalmente etică și sămănătoristă a oricărui scriitor din Ardeal, o literatură care „satisface pe toți cei ce confundă eticul cu esteticul”. De aici poate reacția târzie a lui Călinescu, recontextualizată politic. Căci, pentru Lovinescu, literatura ardelenescă s-ar fi definit prin „sănătate epică împinsă pînă la tendință și didacticism; postulatul național manifestat în mod agresiv [...]; regionalismul din cauza vieții ardelenesc”. „Prin acumularea amănuntelor, prin lipsa gradării efectelor, prin neputința așezării povestirii în deosebite planuri, în vederea perspectivei necesare, prin limba dialectică și prin servitutea față de realitatea imediată, ea (proza ardelenescă, n.n.) este inferioară estetic (prozei sămănătoriste din Moldova, n.n.)”. Nici nu mai contează reproșul că acestei proze i-ar lipsi „influența franceză”, o bizarerie critică, în fond, dacă n-ar avea în spate opinia că din literatura franceză s-ar fi putut „învăța ordinea, claritatea, compoziția, măsura și grația”, tot trăsături care relevă educația și formația clasicistă a criticului. Or, Agârbiceanu intră în acest tipar, Lovinescu scoțind în evidență „darul creației vieții, fără a-l avea, încă, și pe cel al creației sufletești”. „Aspectele exterioare” nu sînt dublate de „conflicte sufletești” și, „cu tot dinamismul lor, schițele sînt lipsite de interes dramatic”. Observație fină, în fond, care mută teritoriul artei în domeniul construcției de efecte, posibile în cazul existenței unei conștiințe artistice.

Cele mai bune realizări, consideră Lovinescu, sînt *Fefelega* și *Luminița*, pe care le și povestește, dar ceea ce Lovinescu nu poate trece cu vederea este „lupta de rasă”. Iar exemplul oferit este *Vedenia*, text care fusese lăudat de critica sămănătoristă (iar Lovinescu nu ezită să-i invoce pe Ilarie Chendi și să citeze din el). Analiza este didactică, adică explicită. „Să vedem acum în ce mediocră literatură tendențios antisemită vedea Chendi măiestria scriitorului”, spune Lovinescu, și aici urmează povestirea întâmplărilor și citarea amplă. Noi înșine ne vom referi la textul pe care îl invocă Lovinescu, în paginile următoare, și de aceea nu vom face aici decît să reluăm concluzia lui Lovinescu: „Desigur, nu toată literatura scriitorului are această atitudine inestetică; dar de ne-am îngăduit un citat atît de lung, e, pe de o parte, pentru a arăta punctul extrem la care ajunge tendenționismul literaturii ardelenesc, în care critica vremii găsea o «măiestrie», iar, pe de alta, pentru a arăta lipsa de stil, caracterul provincial și greoi al limbii scriitorului”. Faptul că Lovinescu însuși vorbește despre „atitudine inestetică” să fie consecința unei tendințe de estetizare a socialului, a realului? Greu de spus – dar, dacă e așa, se explică și mai bine reacția lui Călinescu, care muta bătălia dintre autonomia artei și arta angajată exclusiv prin conținut pe terenul ideologiilor.

Problema este cu atît mai interesantă cînd constatăm că G. Călinescu republică textul din *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, din 1940, în paginile „Contemporanului”, nr. 9, din 7 martie 1958, sub titlul „Probleme și exemple”, la „Cronica optimistului”. Ceea ce găsim în plus în revistă – pe lîngă trei secvențe minimale din text – este un paragraf inițial, elocvent din multe puncte de vedere și generator de interogații. Spune criticul: „Problema «autonomiei» artei nu are nimic de-a face cu existența sau absența unei tendințe. *Divina Commedia*, *Din Quijote* sînt opere polemice cărora nimeni nu le-a contestat

puritatea artistică. De fapt, cei care combat tendința noastră fac asta fiindcă ar voi să îmbrățișăm tendința lor. Cît despre extirparea oricărui conținut de viață ca impur, e de prisos a mai vorbi. Sînt opere cu tendință etică deschisă, care totuși intră în cîmpul artei în măsura creației de viață. Sub acest aspect trebuie judecat Ioan Agârbiceanu”.

Așadar, în acest context, al luptei între autonomia esteticului - care presupunea și „estetizarea realului” - și arta cu tendință din „conica optimismului”, să trecem în revistă textele lui Agârbiceanu inspirate de problematica evreiască.

În *Plutașii* (textul a apărut în 1905, în „Drapelul”, la Lugoj), jidanul îi însoțește pe plutași pe Tisa, pînă la Seghedin, nevoind să rateze prilejul de a le vinde în permanență băutura. „Jidanul se-nvrte într-un călcîi și aduce jumătatea, întînzîndu-și mîna galbină, ca o arătare din morți”. Mînios cum nu mai fusese pînă atunci, Vasile le ține confrăților o lecție despre slăbiciunile lor: „Nemernicilor, măi! Acasă vă plîng copiii de foame și voi vă aprindeți cu vitriol! Voi vă bateți joc de ce aveți mai sfînt pe lume, vă bateți joc de voi chiar! Voi n-aveți ochi să vedeți cum rîde Herți de voi [...]”. Finalul e elocvent: „Că v-a orbit Dumnezeu, să nu mai vedeți dușmani și prietini. Și-aduceți cu voi, de cîte ori mergeți, pe Juda asta, care vă zălogește, mă, și sufletele și vă poartă copiii flămînzi și goi pe drumuri”. Discursul trece ușor parcă sub autoritatea autorului: „Cînd înțelege că o parte dintre plutași își termină banii, jidanul vrea să pună cep butoiului. Ce urmează? „– Adecă ai amuțit, liftă spurcată! Stai că-ți știm noi năravul! Și toți trei îl ridică în sus, îl duc la marginea unei plute, îl prind de picioare și-l cufundă în apă, cu capul în jos, pînă la tălpi. Jidanul se zvîrcolește ca un pește ce dă să scape. Peste cîteva clipe îl scot, moțoiat”. Și deși evreul, speriat și simulînd, atît cît mai poate, bunăvoința, spune că le va da în continuare de băut, plutașii repetă operațiunea: „– Nu dai, liftă, îți știm noi felul! Și iar îl cufundă. Cînd îl scot, jidanul e vînat-verde, și ochii-i stau să plesnească. Aruncă vreo trei guri de apă și răcnește iar din toate plămînile”. Lucrurile nu se sfîrșesc, însă, aci, și restul povestirii ar merita citat în întregime: „Jidanul se șterge în grabă, se scutură odată ca și cîinele ce a ieșit din apă, face o față veselă și ochii i se aprind de bucurie. / – D-voastră gîndeați că nu mai dau. Glumesc și eu! Și începu să umple iar jumătățile. / Dar nu putu umplea nici două, căci Vasile porni de lîngă cîrmă, cu o furtună, îl prinse cu o mîna de piept și-l duse pînă la marginea plutei. Acolo îl ridică în aer. / – Fă-ți cruce, liftă, că te botez acum! Vezi, ce popă ți-ai căpătat. N-am barbă și tot îs popa tău astăzi! / Jidanul se mai zvîrcoli puțin în aer, vrînd parcă să iasă din haine, apoi pumnul de fier se descleștă și două valuri mari se închiseră peste fîntîna de botez a lui Herți. / Vasile rîse întîia oară, după o mulțime de ani, un rîs grozav, plin de furtună parcă”. Astfel, cu aceste pagini care încheie micul manual de tortură al lui Agârbiceanu, textul se și termină. Ce se va fi întîmplat cu Herți, Agârbiceanu nu ne mai spune. Să deducem că botezul a fost unul în moarte e în bună măsură posibil.

În *Gruia*, text invocat deja, jidovul satului împreună cu trei feciori din sat au fost găsiți într-o dimineată, aproape morți, sub un pod. „Românașii bătuți dormeau adînc, părea că le-a făcut bine bătaia; jidanul, însă, tot deschidea, cu spaimă, ochii de mîță, și iar îi închidea, și răsuflea rup, cu scîrțîituri, ca și cum i-ar fi fost încheiat pieptul din hîrburi de blide”. Jidanul n-a vrut să spună cine l-a bătut, dar, pînă la urmă, cei trei români îl dau de gol pe Gruia care rămase convins că pe cei trei români nu i-a bătut el. La ieșirea din arest, după cîteva luni, speriat, jidanul îi spune lui Gruia: „– Bade Gruie, io nu-i spus. Să mă bată pe mini Dumnișău meu, di spus. Spus feciorii! / Dar Gruia nu le-a mai purtat sîmbetele pentru aceasta. Își aducea numai aminte că el, în noaptea primejdiei, seara, s-a înțeles cu cei trei feciori să bată pe jidan, să-l scarmene de barbă, ca pe un țap, pentru că, ziceu ei, vindea băuturi otrăvite creștinilor. Știa că cei trei flăcăi plătiseră vinul în seara aceea. Mult vin!... Și-l îndemnau mereu... Și el a băut atunci ca un nebun, pînă a început să-i ardă ochii și să s-aprindă tot, ca într-un cuptor.

Atunci a intrat în dugheană, l-a luat pe jidan subsoară și a ieșit afară cu cei trei feciori, în nopatea târzie. Nu era pui de om, și jidanul, simțindu-se în ghearele ursului, nu zicea nici mîc de frică. Au mers sub podul de pe Valea Rea, și-a început să-i care lui Ițic cu lopata. Dar Gruia la băut era prost rău. Că dacă se înfierbînta odată, ar fi tot dat. Jidanul însă se rostogoli grabnic ca un țap, ș-atunci Gruia s-a apucat de cei trei, și i-a îmblănit. În urmă s-a dus acasă și s-a culcat”.

O altă situație în *Vedenia*, povestea unei case în care-și ținea cîndva prăvălia și crîșma un jidan („un jidan uscat ca o prăjină și c-o barbă ca un caier de cîlți”), azi dărăpănată și locuită parcă de duhuri. Povestirea începe chiar cu descrierea casei: „Drept în mijlocul satului este o casă veche, dărăpănată. Casa e de cărămidă, dar pereții de mult s-au afumat, s-au înnegrit de ploile și vînturile ce i-au biciuit. Din coperișul de șindrilă n-au mai rămas decît cîteva petece putrede, și prin căpriorii înalți șuieră amarnic vînturile nopții. Casa, se vede, a fost bine închegată pe vremuri. Din pereții ei înalți, ploile abia au putut mînca, iar fereștile, afară de una, stau și acum neatînse. Din gardul ce-a înconjurat odată casa asta, n-a mai rămas decît un singur stîlp de la porțiță, stîlp de stejar, cioplit în flori”. Noaptea cel puțin, mai ales pe vremuri de viscol, localnicii o ocolesc, „făcîndu-și cruci largi”, căci se-aud „în lăuntru ei toate glasurile dobitocești din lume – mîrîit de mîțe, hîrîit de cîini, cucurigat de cocoși, muget de vaci, boncăit de boi, nechezat de cai – ca și cînd ar fi o lume de duhuri necurate prinse într-o temniță tare, de unde nu pot scăpa”. Povestirea, ca o legendă, ar explica acest fapt, căci întrucît trupul i-ar fi rămas neîngropat mai multe zile, iar la moartea lui nimeni n-a putut zice «Dumnezeu să-l ierte și să-l odihnească!», umbra lui Șloim (poate și banii lui) au devenit o vedenie care pare să fie chiar chipul său („atîta numai, că-n loc de ochi de cucuvae, are doi sîmburi de jar”.

De fapt, la mijloc sînt două povești distincte. Una se referă la venirea lui Șloim în sat și la relația lui cu Andrei, cel dintîi oaspete al cîrciumarului. „Jidanul a venit în sat ca toți de neamul lor, cu zdrențele-n spate, un drumeț rătăcit prin lume. Întîi ș-a deschis o bărcuță de scînduri ș-a început a-și desfăce negoțurile de nimica. Dar după trei ani ș-a zidit casa asta și s-a așezat acolo cu balabusta și cei trei tîrtănași murdari cu părul încîrlionțat”. Cînd i-a deschis prima dată ușa lui Andrei, „jidantul a bătut în palme, și-a netezit de multe ori barba, iar ochii lui ardeau ca două picături de jar”. Și Șloim îi face cinste cu vin, iar „barba-i tremura, mîinile-i închipuiau semne ciudate prin aer”. Apoi, se duse („împleticindu-se în pardesiul lung, soios”) să-și aducă și familia. Din acea zi, Andrei vine zilnic în colțul pe care și-l alesese în cîrciumă și astfel „a văzut toată inima de cîine a jidovului”, asociat „iudei” („Și înțelegea Andrei, pe fiecare zi mai mult, că-n tot satul nu-i o altă inimă să se asemene cu a iudei”). „Jumătate din sat era în ghearele jidanului. Balabusta se îngrășase tare, cînd umbla prin crîșmă se legăna ca o rață uriașă, îndopată. «Coconașii», cum le spunea Andrei, crescuseră ca din apă, cu obrazul lungăreț, cu ochii albaștri, cu nasurile înconvoiate fin. Păreau niște pui de uliu, cum stau după tarabă și priveau și ei, fixînd pe oamenii cari veneau să cumpere ceva sau să bea”. Între Andrei, care începuse să vină special ca să vadă pe Șloim „cum înșală, cum socotește bănuții de pițule, cum măsoară de mincinos”, și Șloim se iscă o dispută pe tema cărților sfinte. Andrei nu poate crede că Șloim posedă cărți sfinte din moment ce acestea sînt citite „lîngă spirtul și negoțul din crîșmă”. Și cînd Andrei se înfurie spunînd că singurul Dumnezeu al unor păgîni ca el e banul, „puii de jidan, privind speriați, se adunau în jurul bătrînului, ca și cînd ar fi auzit deodată un semnal de primejdie. Boscorodeau în limba lor, și ochii li se umpleau de ură mocnită, ce nu se putea răzbuna”. Altceva despre familia jidovului? Șloim îi spune că „noi, jidovii, avem lege tare sfîntă și credem toți în Dumnezeu”, sau vineri seara „familia jidovului se ruga în cealaltă odaie” („Și în liniștea ce se făcu, se auzea murmurul urît, plîngător, schelălăit, al rugii jidovești”). Cu toate acestea, Șloim e perceput de

Andrei drept păgîn și e asociat maleficului, diavolescului, lui sarsailă („prin sat oamenii începură să se jeluiască și să privească cu ochi dușmănoși la crîșma jidanului. Averuțele lor se împuțineau mereu, iar sarsailă singur avea o avere baronească”). A doua poveste își găsește aici doar intriga. Andrei îi destăinuie lui Șloim că prin sat circulă zvonul că și-ar ține aurul ascuns în pivniță și că prin împrejurimi hoțul Manole a început să jefuiască și săucidă. „Și în crîșmă, de-aci încolo, se vorbea numai de Manole și de ortacii lui. Balabusta nu slăbise, dar obrazii ei căpătară o culoare tare pămîntie, și pistruii se arătau deja, ca puncte de murdărie. «Coconașilor» li se mai încovoiaseră parcă pliscurile, iar Șloim se purta prin casă ca și cînd l-ar bate vîntul”. Și ceea ce, nu numai în ordine epică, e previzibil se întîmplă. În locul faptelor, povestirea lor rezumativă, pusă sub formula „și spun bătrînii...”. Or, bătrînii spun că Șloim ar fi fost găsit într-o odăiță, „în mijlocul casei, pe spate, cu limba atîrnînd afară, cu ochii deschiși, în cari încremeni groaza nebună a morții”. Iar balabusta și copiii nu erau nicăieri. Povestea lor nu stîrnește nici o curiozitate: satul s-ar fi împăcat cu gîndul că „n-or fi găsit comoara și pentru că n-au avut vreme să caute, pe copii și pe muiere i-au dus cu ei să afle!”. Să fi fost totul o consecință a urării făcute de Andrei? Căci după ce-l cinsti în prima zi în care deschise crîșma, românul îi dorește „Să dea Dumnezeu ca și moartea aici să v-ajungă!”, cuvinte pe care Șloim le percepe încă de atunci ca pe un blestem. În tot cazul, nu există o intensitate epică nici pe acest posibil subiect, nici pe altele. Totul are mai degrabă rostul unei copii după natură. În viziunea lui Agârbiceanu, nu o povestire despre teroare, ci despre case bîntuite de duhuri rele. Expresia unei ideologii răsfrînte epic. O lume in-estetică? Firește, mult mai mult decît atît.

De altfel, volumul de debut al lui Agârbiceanu se deschidea cu povestirea *Glas de durere*, textul penultim fiind *Plutașii*. Or, cred că cele două texte funcționează cumva în tandem. Dacă *Plutașii* sfinșea cu uciderea evreului, chestiune asupra căreia vom reveni, textul cu care se deschidea volumul prezenta o crimă comisă de un evreu. După ce încercase să-i siluiască fata, notarul, evreu care vorbește ungurește, îl ucide pe Grigore Lupeanu, gest despre care țărani știi că va rămîne nepedepsit de autorități („Legea-i a lor, puterea-i a lor”) și care alimentează nevoia răzbunării („Și, iacă, așa ți-a fost dar să adormi tu, măi nepoate Grigore, răpus acasă la tine. Dar, dacă e dreptate la Dumnezeu, eu îți spun că am să pun în furci pe cînele cu pistrui pe față”). De remarcat că, în volumul din 1906, la care facem acum trimitere, *Plutașii* are o completare față de faptele prezentate anterior. Textul, care va fi eliminat și la ediția din 1921, începe cu următoarea afirmație: „Înainte tribunalului, de cîte ori e dus, Vasile spune aceeași poveste, cu capul drept, cu ochii plini de durere”. E o dovadă clară că Herți fusese ucis, iar elementele predicative suplimentare („cu capul drept, cu ochii plini de durere”) sînt în măsură să releve cum funcționează „umanitarismul” lui Agârbiceanu, cîtă încărcătură ideologică are. Ce reiese din povestea justificativă a lui Vasile, a acestui „rumân” blajin? O idee clară e greu de formulat. Căci povestea poate să fie a cuiva care și-a pierdut mințile, ori a cuiva care trăiește o criză mistică. Credem, mai degrabă, că fără să urmărească vreodată astfel de coerență epică, parcă pe urmele versetelor din *Cîntarea României* de Russo, Agârbiceanu pur și simplu construiește un text cu valoare teoretico-parabolică. O alegorie care mută totul în mit. Să cităm, integral (în fond, textul e greu accesibil), povestea lui Vasile: „Dragi domnii mei, voi nici nu știți că io-s un fecior de împărat. Țara noastră e veche și întărită, ca un cuib de vulturi. Și are atîtea podoabe, cum nu mai e altă țară pe lume. Tata îmbătrînise cu sabia în mînă și cu coroana de oțel pe cap. Vezi, că eu i-am făcut multe supărări, că nu prea stam pe acasă. Mă omora dorul de sălbăticiuni. Odată merg eu așa la vînat și dormeam sub o stîncă. Și iată cum dormeam, mă trezesc cu un voinic, călare pe un cal negru ca tăciunele. Îmi zise cu ochii foarte triști: «Dragul meu, tu cauți fiarăle la munte, și iată ele pătrund și-ți umple șesurile ce le vei stăpîni după ce bătrînul tău... Pe acestea să le stîrpești,

căci îți vei batjocori Țara lipsind-o de toate frumusețile». Voinicul s-a făcut nevăzut, lăsându-mi un fluier rupt în bucăți și – în vis – auzeam parcă un freamăt nu de aripi, nu de copite, ci așa o învălmășeală de limbi. Și cei ce se zbăteau cu limba asta pe buze erau niște oameni pierduți, încovoiați de spate, cu ochi de buhnă. Și-am, rîs, am rîs așa de cu hohot, și-am dormit mai departe. Dar pe stîncă sub care dormeam, creștea un brad înalt, înalt. Și el, de pe culme, vedea mai bine decît mine în vis. Și simt numai că deodată începe să tremure și din trupul lui părea că a plecat o limbă de foc care, străbătînd stîncă, a venit pînă în inima mea. Am tresărit și bradul începu să mi se vaiete. Îl întreb eu în vis și el îmi răspunde: «Dragă crăișor, vin oameni slabi, cari încă-s mai tari decît tine. De mîna acelora va trebui să cad eu și toată podoaba veche, cinstită a țării!». Și am privit și nu vedeam nici oaste puternică, nici comande scurte de luptă nu auzeam, nici zăngăt de arme, ci așa ca o învălmășeală de limbi. Erau tot cei de mai nainte, acum aveau însă legături mari în spate, cît căpițele. Și iar am rîs și-am dormit mai departe. Cînd deodată mi se arată zîna munților că vine zburînd. Abia mai filfia din aripi de ostenită. M-a privit mai întîi înduioșată, cu ochii în lacrimi, apoi s-a așezat lîngă mine, m-a sărutat cu dragoste și-a început să tremure la sînul meu. Deznadăjduită că n-o înțelege, își ia năframa din cap. Am rămas încremenit. Părul bogat de aur, ce-i ajungea pînă la călcîie, nu mai era. Luminile ochilor mei să le fi pierdut mai bine. Întreb eu – că-mi plîngea amar în piept – «Cine ți-a tăiat podoaba capului, dragă?». Ea se alipi mai tare de mine: «Niște paseri de pradă». Și mi le arată aproape: erau aceleași ființe de mai nainte, dar acum aveau ghiare în loc de unghii și se cățarau pe munte. Într-o clipă sar în șea, iau sabia și pornesc în goană. Dar din toate ființele de mai nainte numai una mai vedeam: nu știu, adunatu-s-au toate într-asta una, ori celelalte s-au ascuns pe undeva. Dar pe asta am alungat-o, pînă ce mi-am încleștat mîna în barba ei, că avea o barbă ca aceea. Am ridicat-o în aer, dar era grozav de grea, că pe spate-i crescuse un butoi mare, mare. Și-am dus-o eu așa pînă la apa Tisei și-am înecat-o în Tisa. Acum de aia aș zice eu să mă lăsați de aici, că nu știu de a mai rămas vreo viețuitoare de asta? M-aș duce să dorm iară sub stîncă aceea, să văd de mai vine voinicul, să aud de-mi mai spune ceva bradul și s-o mai întîlnesc o dată pe zîna munților. Să văd, nu i-a crescut părul cel de aur?”. Ori poate că plutașul Vasile citise pur și simplu *Cîntarea României*, text invocat într-una din povestirile sale de Agârbiceanu.

Cum este jidanul? Să reținem alte cîteva imagini, pe lîngă cele deja amintite: „Jidanul lung, încovoiat, în caftanul lui pătat cu verde și galbin ruginiu, se învîrtea în jurul butoiului, fluturîndu-și barba cărămizie. Ochii mărunți păreau ochi de buhă, pistruii de pe față – ca hospo roșietice de cucuruz, iar nasul i se încovoia deasupra mustăților subțiri”, ori „jidantul își tremura neliniștit barba de țap” (*Plutașii*). Altundeva se vorbește de faptul că un anume Marton „trebuie să aibă o lege cînească, ceva așa, ca a jidovilor” (*În fața morții*). În alt loc, jidanul ar fi arendat pășunea de la grof, iar țărani erau obligați să-și pască vitele pe moșia lui, acest „Iuda” care „nu vrea să știe cu niciun preț de vitele închise” (*În luptă*). Un anume Partenie, care face o clopotniță nouă la biserică, are următorul gînd: „În cîrciumă de bei, te pedepsește Dumnezeu, că ești aproape de jidan, și jidanu-i frate cu dracu. Dacă bei cînd lucră pe la oameni, dai pildă rea, și, ascunzîndu-ți glaja, iar te asameni cu necuratul ce se ascunde pretutindeni” (*Meșterul Partenie*). Altundeva se vorbește de faptul că „un jidan lung, cît o sulită, cu barbă de țap bătrîn, era de o parte c-o pasăre tristă, care lua cu pliscul ședule de noroc, pentru creștinii cari dădeau cinci bani stăpînului” (*Păcatele noastre*). *Cea dintîi lacrimă* este povestea uni fiu care refuză să meargă la studii superioare și cere părinților să-i dea de la început lui toată suma pe care ar cheltui-o cu școala. Cum părinții refuză, își ia viața în propriile mîini. Faptul că ar vrea să facă o afacere ar atrage după sine compromiterea părinților: „De aceea te-am purtat ani de zile la școală, ca să te pui acum în rînd cu jidovii?”. Ajuns vameș, stîrnește următorul comentariu: „Putea ieși om mare din el, și iată, în loc să se

înalte pe el și neamul lor, i-a scoborît și din rîndul meseriașilor cinstiți. Căci vameș n-a fost încă aici în oraș, român. Tot lifte străine, jidani mai ales”. Cum se îmbolnăvi, lăsase în locul lui „un jidănaș”, iar cînd își reveni, singura-i grijă era dacă acesta a adus banii strînși de la cei care doreau să intre în oraș: „Cînd intră Marian, Marți tresări, și-și întoarse ochii de buhă spre el. / – N-ai închis rampa, Iudă! Hei, cîte nopti va fi rămas deschisă. Să mi te cari, ia acuma, că , de nu, te prind de gît și te arunc sub pod! / – Fost frig, domnu' Marian, fost frig și nu putut încuia lacăt. Venit să mă caldu, poi cui! / – Nu, să piei acum, Iudo, din ochii mei!”. Doar că la sfîrșitul povestirii, acest personaj, privindu-și tatăl bătrîn, își dă seama deodată de „toată deșertăciunea vieții sale”, iar la șaptezeci de ani vorbește de propria-i tinerețe ca despre „o boală”, „o patimă care i-a întunecat tinerețea”. Se referă, firește, la fuga lui de-acasă și la falsificarea unei polițe. Și la faptul că alesese o meserie pe care neamul său părea s-o asocieze cu toate păcatele posibile. O analiză a clișeelelor, prejudecăților, inerțiilor, ideologiei implicate trebuie făcută. Deocamdată, am înregistrat faptele. Operație mai degrabă de arheolog decît de antropolog. În fond, „monografie vie a satului ardelenesc”, „opera lui Agârbiceanu reflectează documentar, cum spune Cioculescu, zbuciumul vieții publice ardelenice, în decurs de jumătate de veac”. Dar Cioculescu nu uita că literatura avea pentru Agârbiceanu funcția „perfecționării morale”.

Alte cîteva chestiuni ar merita discuții mai ample. Una dintre ele are drept reper metamorfozele atitudinii lui Agârbiceanu față de problema evreiască. Cum am constatat deja, după 1911 texte în care personajele implicate în subiectul central să fie „jidani” nu mai apar. În ce privește cauzele, în absența unor mărturisiri oarecare, putem emite doar ipoteze. Am putea bănuși că opinia lui Lovinescu, invocată anterior, va fi cîntărit greu. Să iasă la lumină astfel și faptul că Agârbiceanu va fi făcut un pas înapoi în privința tendinței pe care opera ar fi trebuit s-o aibă dînd credit valenței estetice? Greu de spus, din moment ce tendința rămîne și în scrierile ulterioare stratul de adîncime al scrisului său. Altfel, ce ironie a sorții! Adept al literaturii angajate, al tendinței în artă, Agârbiceanu e, la distanță, un discipol al evreului Gherea, pentru care, să ne amintim, „critica trebuie să răspundă” la cele patru întrebări: „de unde vine creațiunea artistică, ce influență va avea ea, cît de sigură și vastă va fi acea influență și în sfîrșit prin ce mijloace această creațiune artistică lucrează asupra noastră”. Nu numai că opera va exprima „într-un fel sau altul, tendințele epocii în care (autorul, n.n.) trăiește, ale societății în care trăiește”, dar ea va fi avînd și o anume influență. Pe acest din urmă fapt miza în mare măsură Agârbiceanu. Dincolo de faptul că se doreau copii după natură, povestirile lui Agârbiceanu deveneau un fel de ghid pentru educarea neamului. Rămîne, firește, întrebarea dacă povestirile acestea pe temă evreiască erau expresia unei copieri a realității sau, dimpotrivă, autorul folosea ficțiunea în slujba „tendinței”? Probabil că adevărul e undeva la mijloc. Se va fi inspirat Agârbiceanu și din realitate – și realitatea era atroce –, dar va fi și exagerat în scopul creării unor efecte imediate. În *Istoria literaturii române contemporane*, din 1937, Lovinescu rămîne, în ce-l privește pe Agârbiceanu, la vechile-i opinii. Și două din cele trei caracteristici ale literaturii sămănătoriste din Transilvania i se păreau a fi „sănătatea etică împinsă pînă la tendință și didacticism; postulatul național manifestat în mod agresiv tocmai din pricina comprimării (?!, n.n.) lui”, caracteristici foarte elocvente pentru scrisul lui Ibrăileanu, mai ales pentru cel de dinaintea Unirii.

Firește, pînă la urmă, să ne întrebăm care va fi fost influența (nu în lumea literaților – nu pentru literați scris Agârbiceanu) în lumea cititorilor săi și care vor fi fost acei cititori? Care dintre straturile textului vor fi funcționat mai bine? Pe de altă parte, vor fi ajuns scrierile acestea și sub ochii unor cititori evrei? Cu ce impact? Ce păcat, în fond, că nu există „dovezi” de altă natură din epocă – mărturii asupra tirajelor și asupra circulației și difuzării cărților,

periodicelor, că nu există pagini de jurnal, ori corespondență privată din epocă etc. –, pentru a putea pătrunde în astfel de teritorii care cu adevărat ar putea să intereseze.

Cert este că în perioada interbelică, atunci când mișcările antisemite ajung la un nivel maxim, Agârbiceanu nu are nici un fel de manifestări publice în acest sens, precum un Brătescu-Voinești, spre exemplu. Numele lui nu apare nici măcar o dată în radiografia pe care o face Z. Ornea în *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, iar în analiza făcută deceniului anterior în *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, nu există nici o conotație ideologică în legătură cu Agârbiceanu. E invocat de câteva ori pentru a intra în liste cu colaboratori la diferite periodice, în general periferice. Dar în culegerile de povestiri din interbelic va fi reluat Agârbiceanu textele pe tema evreiască? Ulterior, în ediția Pienescu, la care Agârbiceanu colabora, a făcut oarece modificări. Una este invocată de Ilie Rad. În *De la țară*, un fragment din schița *Hoțul* a fost modificat în așa fel încât să dispară trimiterea la evrei. Fragmentul „În vreo trei sate, bolțile jidanilor fură călcate și bănușorii, puși bine la cutii de fier, pieriră ca și cum n-ar mai fi fost, lăsînd pe perciunați să-și smulgă bărbile roșii”, se transformă în ediția de *Opere*, I, a lui Pienescu, și deopotrivă în ediția de-acum astfel: „În vro trei sate, bolțile negustorilor fuseseră călcate, și bănișorii, puși bine în cutii, pieriseră ca și cum n-ar fi fost”. Va fi fost o opțiune proprie sau o acordare la context? Cert este că modificarea aduce prejudicii expresivității. Vor fi fost și alte astfel de modificări? Problema, cu toate ramificațiile ei de istorie literară și nu numai, ar merita o analiză detaliată. În absența unei ediții critice, cineva ar trebui pur și simplu să coboare la primul nivel al investigației, pentru a scoate cărțile al lumină.

Ilie Rad precizează că „Secțiunea de *Note și comentarii* nu a putut discuta și variantele textelor, pentru că acest lucru ar fi însemnat retranscrierea pasajelor eliminate de autor, cu ocazia pregătirii seriei de *Opere*, pasaje care ar cădea azi sub incidența *corectitudinii politice*, mai periculoasă decît cenzura sau autocenzura din regimurile dictatoriale”. Și, în favoarea opiniei sale, Ilie Rad citează aici un fragment dintr-o apariție editorială proaspătă semnată de Ana Blandiana (*Fals tratat de manipulare*) care abordează această problemă. Sigur, problema corectitudinii politice face obiectul unor studii de anvergură din medii și teritorii științifice diferite. Se poate face apel și la poziția formulată de Ana Blandiana. Problema este, însă, că motivația nu prea stă în picioare. În tot cazul, nu ne putem prevala de inaderența la principiile corectitudinii politice pentru a trece sub tăcere viziuni, opinii, puncte de vedere pe care istoria le-a condamnat și nu cred că Ana Blandiana se referea la astfel de situații. Dar Ilie Rad va fi avut în vedere micile corecturi precum cea invocată chiar de el, și nu texte care nu se mai găsesc în ediția Pienescu din 1962. Dacă s-ar fi referit și la ele (în sinea noastră, însă, ne îndoim de acest lucru), Ilie Rad ar fi sugerat că sistemul politic n-ar fi permis publicarea textelor pe o temă trecută la index, textele cu și despre evrei. Poate că într-adevăr va fi fost așa, deși nu știm. Dar în acest caz de ce s-ar treme unii și alții că Ion Agârbiceanu ar putea fi considerat antisemit? Esențial ar fi să știm dacă lui Agârbiceanu i s-a impus eliminarea acestor texte și modificarea altora sau a funcționat mai degrabă o cenzură interioară. Și în cazul din urmă, dacă cenzura interioară va fi fost reprezentată de retractarea celor scrise cîndva, de oripilarea în fața lor, sau, mai degrabă, de teama că aceste texte i-ar putea afecta imaginea ori revenirea (căci imaginea fusese dintotdeauna cumva limitată) în viața literară a timpului. Ciudat că Agârbiceanu ne lasă aici doar să facem presupuneri. În acest caz, de ce nu le-am face pe cele mai nefericite pentru el? Agârbiceanu era dornic să reintre în literatură ca mare scriitor, comparabil cu Sadoveanu. Nu cred să se fi întrebat dacă nu cumva greșește în atitudinea explicită și în mesajul limpede din textele cu și despre evrei.

Altfel, revenind la nemulțumirea lui Ilie Rad în legătură cu sistemul care l-ar fi obligat pe Agârbiceanu să mai corecteze cîte ceva – și în legătură cu nemulțumirea răzvrătită că

prezentul doar aparent oferă garanția libertății, o ediție critică trebuie să cuprindă și pasajele care ar putea să stîrnească știu eu ce sensibilități. Tocmai acesta e rostul unei astfel de ediții, care nu se adresează vulgului. Pe de altă parte, dacă „populația conlocuitoare” se referă la evrei, atunci textele din cele două volume publicate acum conțin multe fragmente, așa cum reiese în paginile de mai sus, în care corectitudinea politică ar putea fi zgîndărită, lezată grav. Sau ar fi zgîndărită dacă n-am ști că lucrăm cu niște opere literare, indiferent de funcționalitatea lor în contextul publicării, care mărturisesc despre o lume, despre o mentalitate, despre un timp. Altfel, să credem că ceea ce lipsește ar fi fost de o duritate și mai mare?! Nu cred. E de bănuț, mai degrabă, că, preluînd variantele din diferite ediții, corpul volumului s-ar fi dublat sau triplat. Iar cineva trebuia să facă o foarte atentă comparare a textelor. În tot cazul, după cum am văzut deja, în ediția primă, *Plutașii* avea un cu totul alt final. Și dacă Agârbiceanu va fi renunțat la ultimele secvențe, n-o va fi făcut în nici un caz din motive ideologice, din moment ce restul textului s-a păstrat, ci din inconsecvența artistică pe care finalul o instituia. Altfel, acel final, care vorbește cumva despre procesul creației, nu schimbă cu nimic substratul ideologic al povestirii.

BIBLIOGRAPHY:

- Ion Agârbiceanu, *Datoria*, Nuvele și schițe, Editura Librăriei Universala Alcalay&Co., București, f.a. (1914)
- Ion Agârbiceanu, *De la țară*, Institutul tipografic și de editură Luceafărul, Budapesta, 1906
- Ion Agârbiceanu, *De la țară, Schițe și povestiri*, Ediția III, Editura Librăriei și tipografiei H. Steinberg, București, f.a. (1921)
- Ion Agârbiceanu, *Note și impresii*, „Viața Românească”, Iași, 1920.
- Ion Agârbiceanu, *Opere. I. Schițe și povestiri (1902-1910)*, Ediție îngrijită, tabel cronologic, notă asupra ediției, bibliografie, note și comentarii, referințe critice de Ilie Rad, Studiu introductiv de Eugen Simion, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2014.
- Ion Agârbiceanu, *Opere. I. Schițe și povestiri (1911-1922)*, Ediție îngrijită, tabel cronologic, notă asupra ediției, bibliografie, note și comentarii, referințe critice de Ilie Rad, Studiu introductiv de Eugen Simion, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2014.
- G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, București [Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1982].
- G. Călinescu, *Istoria Literaturii Române. Compendiu*, Ediția a II-a revăzută, Editura Națională Mecu, București, 1946.
- G. Călinescu, „Probleme și exemple”, în „Contemporanul”, nr. 9, 7 martie 1958.
- Șerban Cioculescu, „Marginalii la opera lui I. Agârbiceanu”, în „Viața Românească”, în „Viața Românească
- Constantin Ciopraga, *Literatura română între 1900 și 1917*, Editura junimea, Iași, 1970.
- Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VII, 1956-1957, Coordonare generală și prefață Eugen Simion, Coordonatorul redacțional al ediției Andrei Grigor, Documentare și redactare Mihai Iovănel, Cristina Balinte, Andrei terian, Andrei Grigor, Nicoleta Ifrim, Alina Crihană, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2011.
- Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VIII, 1958-1959, Coordonare generală Eugen Simion, Coordonatorul redacțional al ediției Andrei Grigor, Documentare și

redactare Cristina Balinte, Mihai Iovănel, Andrei Terian, Nicoleta Ifrim, Andrei Grigor, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2011.

E. Lovinescu, *Critice. I. Istoria Mișcării „Sămănătoriste”*, Editura Ancora, București, f.a. (1925).

E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. III, Editura Minerva, București, 1981.

Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.